

Сергій ДЕГТЯРЬОВ,
доктор історичних наук, доцент кафедри теорії та
історії держави і права Сумського державного
університету (Україна, Суми) starsergo@bigmir.net

ВИДИ МАТЕРІАЛЬНОГО ЗАОХОЧЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ЧИНОВНИКІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

У статті досліджуються види матеріальних заохочень службовців цивільних державних установ, що функціонували на українських землях наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ ст. Зокрема увага приділяється таким видам заохочень, як заробітна платня (жалування), інші грошові виплати, подарунки тощо. Автор робить висновок про те, що протягом першої половини ХІХ ст. нагороди та заохочення, які уряд застосовував по відношенню до цивільних чиновників, були остаточно систематизовані і регламентовані законодавчо. Провідне місце серед них займали саме матеріальні заохочення.

Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17. ЗФ «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

Ключові слова: чиновник, Україна, Російська імперія, нагорода, жалування, подарунок.

Лит. 26.

Serhiy DEHTIAROV,
Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of
State and Law Theory and History Department
Sumy State University (Ukraine, Sumy) starsergo@bigmir.net

TYPES OF MATERIAL INCENTIVES FOR CIVIL SERVANTS IN THE UKRAINIAN LANDS (THE END OF THE XVIII – THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY)

The article examines the types of material incentives for employees of civilian state institutions, which functioned in the Ukrainian lands in the late XVIII – the early XIX centuries. In particular, attention is paid to such types of incentives, as wages (salaries), other cash benefits, gifts, donation of land, etc. The author concludes that during the first half of the nineteenth century rewards and incentives, which the government applies to civil officials were finally systematized and regulated by law. Material incentives held the leading position.

Key words: official, Ukraine, Russian Empire, a reward, salary, gift.

Ref. 26.

Сергей ДЕГТЯРЕВ,
доктор исторических наук, доцент кафедры теории и
истории государства и права Сумского государственного
университета (Украина, Сумы) starsergo@bigmir.net

ВИДИ МАТЕРІАЛЬНОГО ПООЩРЕННЯ ГРАЖДАНСКИХ ЧИНОВНИКОВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В КОНЦЕ ХVІІІ – ПЕРВОЇ ПОЛОВИНЕ ХІХ ВВ.

В статье исследуются виды материальных поощрений служащих гражданских государственных учреждений, которые функционировали на украинских землях в конце XVIII – первой половине XIX вв. В частности внимание уделяется таким видам поощрений, как заработная плата (жалование), другие денежные выплаты, подарки и т.п. Автор делает вывод о том, что в течение первой половины XIX в. награды и поощрения, которые правительство применяло по отношению к гражданским чиновникам, были окончательно систематизированы и регламентированы законодательно. Ведущее место среди них занимали именно материальные поощрения.

Ключевые слова: чиновник, Украина, Российская империя, награда, жалование, подарок.

Лит. 26.

Актуальність проблеми. Державна служба, чиновництво – явища без яких не можливе існування сучасної держави. Але з ними ж пов'язано і багато негативних явищ, таких як бюрократизація багатьох галузей суспільного життя, корупція. Щоб уникати їх або успішно з ними боротися, безперечно, слід вивчити їхню історію, взяти до уваги позитивні і негативні основи існування державної служби. Заохочення чиновників завжди було одним з механізмів, за допомогою якого забезпечувалося безперервне функціонування бюрократичного механізму будь-якої держави. Тому вивчення тих видів заохочень, що застосовувалися до державних службовців у минулому, та ефекту, який вони мали, є актуальним напрямком наукових досліджень.

Аналіз досліджень. Цивільному чиновництву періоду Російської імперії та різноманітним аспектам його служби увага приділялася багатьма науковцями – істориками та правниками ще з XIX ст. До найбільш ґрунтовних відносяться праці О. Градовського, М. Єрошкіна, П. Зайончковського, М. Ольминського, І. Павловського, Л. Писарькової, С. Троїцького, Л. Шепельова [1; 2; 8; 9; 16; 17; 20; 26] та інших. При цьому проблеми заохочень майже всі дослідники торкалися лише побіжно, не приділяючи їй належної уваги. Нами дана тема порушувалася у розділі монографії «Цивільне чиновництво України у кінці XVIII – першій половині XIX ст.» [4, 258–303].

Мета статті – визначити та проаналізувати, які види матеріальних заохочень уряд Російської імперії застосовував по відношенню до цивільних службовців на українських землях наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. і як вони впливали на їхнє суспільне і матеріальне становище.

Виклад основного матеріалу. По відношенню до чиновників цивільних державних установ періоду Російської імперії застосовувалася ціла низка нагород і заохочень, які повинні були стимулювати службовців виконувати свої обов'язки максимально якісно. Окрім чинів та орденів існувало чимало інших, також ефективних, видів заохочень. Протягом другої половини XVIII ст. – першої половини XIX ст. від деяких з них держава відмовлялася, вводячи у практику нові. Можна говорити про те, що фактично протягом вказаного періоду відбулося становлення системи заохочень державних службовців.

Для стимулювання службовчої діяльності бюрократичного апарату була створена система мір заохочення чиновників окрім окладу, який визначався спеціальними штатами по кожному відомству. Основними з них були: т.зв. «Высочайшее благоволение» (подяка монарха); чини; ордени; призначення оренд і пожалування земель; подарунки від імені імператора; одноразові грошові премії.

Щоб заохотити до цивільної служби, у першу чергу дворян, держава почала стимулювати її жалуванням, яке сплачувалося чиновникам. Це певною мірою сприяло зростанню зацікавленості в отриманні посад у державних установах серед неможливого

дворянства та представників інших, менш привілейованих соціальних груп. Фактично жалування стало видом заохочення до служби. Російський історик культури Ю. Лотман визначав чиновника Російської імперії як «человека жалования», матеріальне становище якого безпосередньо залежало від держави. Він був пов'язаний з адміністративною машиною і не міг без неї існувати [12, 26].

Розцінювати жалування не лише як оплату праці, але й як вид нагороди нам дозволяють, наприклад, випадки, коли підвищення чиновника у чині замінювалося на підвищене жалування [20, 263]. Надання чину формулювалося як «награждение чином». Таким чином, коли таке нагородження замінялося підвищенням платні, то фактично один вид нагороди замінявся на інший і саму платню можна розглядати теж як вид нагороди – заохочення залишатися на тій же посаді чи у тому ж чині. У другій половині XVIII ст. також відбувалися звільнення у відставку із збереженням жалування саме за добру службу, тобто воно зберігалось як нагорода. На українських землях у середині XVIII ст. жалуванням нагороджувалася незначна кількість чиновників. Та й отримати його частіше могли лише цивільні службовці тимчасових російсько-українських установ Лівобережжя чи російських Слобожанщини.

Матеріальне становище цивільних чиновників у другій половині XVIII ст. було кращим, ніж у першій половині XIX ст. Це пояснюється тим, що паперові гроші (асигнаційний рубль) у 1768 – 1786 рр. за своєю вартістю дорівнювалися срібним (а саме асигнаціями чиновники частіше отримували жалування). Згодом випуск асигнацій державою став різко зростати і вже у 1811 р. за купівельною спроможністю жалування чиновників становило лише 25% від суми передбаченої штатами XVIII ст. [17, 150]. Так, станом на 1797 р. оклад канцеляристів, підканцеляристів та копіїстів повітових установ на лівобережних землях України становив відповідно 70, 50 та 40 рублів на рік [24, 65зв]. Але з початком XIX ст. ці гроші стали поступово знецінюватися. У 1827 р. оклади канцеляристів були збільшені і навіть деякі канцелярські службовці нижчих розрядів стали отримувати кошти пайові та на обмундирування [17, 150]. У цей час чиновники VI – VIII класів, які служили у губернських установах, в середньому отримували від 250 до 600 руб. на рік. У повітових установах службовці VIII – IX класів отримували 250 – 300 руб. на рік [9, 74]. З 1805 р. жалування чиновникам видавалося щомісячно [17, 150].

14 квітня 1830 р. надзвичайне зібрання Державної Ради розглянуло питання про підвищення жалування чиновникам, які довгий час служили на одній посаді. Дане питання було ініційоване міністром народної освіти, який пропонував імператору крім загальноприйнятих нагород, нагороджувати педагогічних службовців поступовими підвищеннями окладів по мірі вислуги 5-ти, 10-ти років тощо. Микола I позитивно сприйняв цю ідею і навіть хотів застосувати її по відношенню до всіх цивільних чиновників. Але Державна Рада не могла швидко прийняти відповідне рішення, оскільки не володіла інформацією про те, які витрати понесе державна скарбниця внаслідок таких підвищень жалування. Питання було відкладено [19, 420].

Розміри окладів учителів та професорів у другій чверті XIX ст. залишалися приблизно на рівні окладів чиновників середньої ланки інших відомств [9, 78]. Тому зупинимося окремо на питанні матеріальної забезпеченості чиновників освітнього відомства. Вони повністю залежали від держави, яка призначала їм жалування, могла матеріально заохотити тощо. Але на відміну від чиновників інших державних відомств, службовці освітньої галузі певний час мали невизначений статус, а як наслідок, спочатку не було і чітко визначеної системи окладів для них. Лише училищний статут 1786 р.

вперше визначав річні оклади учителям народних училищ. Вони залежали від рівня навчального закладу та посади, яку обіймав службовець. Так, у головному народному училищі найбільше жалування отримував директор – 600 руб., учителі старших класів – 400 руб., учителі 2-х класів – 200 руб., 1-х класів – 150 руб., викладачі іноземних мов – 300 руб., малювання – 150 руб. [13, 113]. Краще матеріальне забезпечення вчителів було передбачене Статутом 1828 р. Значно були розширені права на пенсійне забезпечення педагогічних чиновників. Найбільш забезпеченими серед педагогічного чиновництва були службовці університетів. П.Зайончковський наводив розміри окладів учителів та професорів. Старші вчителі гімназій отримували здебільшого 393 руб. на рік (32 руб. 50 коп. на місяць). Професори, які мали чин статського радника, отримували від 30 до 160 руб. на місяць. Наприклад, професор Харківського університету А. Міцкевич отримував 1142 руб. жалування та 142 руб. т.зв. квартирних грошей на рік [9, 78].

В цілому ж у першій третині XIX ст. більшість чиновників отримували вже дуже незначні оклади (в основному з причини знецінення асигнаційного рубля), яких часто не вистачало на прогодування. Щодо канцелярських служителів, то за 30 – 40 руб. на рік вони були змушені віддавати службі велику частину часу. Багато хто з сучасників описував у своїх спогадах тяжке становище дрібного чиновництва у цей період. Вони підтверджували, що копіїсти, підканцеляристи, канцеляристи часто були змушені існувати на 1 – 4 руб. на місяць; були випадки, коли вони приходили на службу по черзі, оскільки мали одну пару чобіт чи одяг на двох; неодружені інколи жили прямо у канцеляриях, оскільки не могли наймати житло. Все це підкріплювалося й інфляційними процесами в економіці імперії, про які ми вже зазначали [9, 72–73].

Визначне місце у якості винагороди за чиновницьку службу посідали різні види грошових виплат: різноманітні надбавки (квартирні, столові, роз'їзні, прогонні, фуражні гроші, добавки до жалування відомчі, доплатні за службу в окраїнних регіонах імперії тощо), премії і т.п. [8, 77]. За якісне виконання службових обов'язків чиновників і канцелярських служителів, замість чинів і орденів, можна було нагороджувати грошовими преміями. При цьому розмір останніх міг бути «соразмерным, как с жалованием им [чиновником] получаемым, так и с заслугами, кои обратили на них внимание начальства».

Для заохочення найбільш гідних цивільних чиновників до подальшої служби дозволялося надавати їм додаткове жалування (т.зв. «прибавочное»), яке за розміром могло дорівнювати повній або половинній пенсії, яку вони б отримали у випадку виходу на неї [18, 185]. 29 березня 1830 р. на засіданні Державної ради імператор підтримав ідею нагороджувати за вислугу років додатковим жалуванням усіх, хто служив по т.зв. «ученой части»: за 5 років – 25%, за 10 – 50%, за 15 – 75%, за 20 – 100%. Учитель татарської мови Сімферопольського повітового училища Сеїт-Абдула Челебі у 1820 р. за якісне виконання службових обов'язків був нагороджений річним окладом жалування [7, 12зв.–13].

Грошові одноразові премії згідно зі Статутом про цивільну службу могли видаватися у розмірі, що не перевищував річного окладу нагороджуваного чиновника. Так, наприкінці 1839 р. таку одноразову винагороду отримав канцелярист Вінницького земського суду Галузинський [14, СХХІ].

Існували й інші варіанти матеріальних виплат окрім вказаних. Такого поняття, як соціальна допомога ще не існувало, але якщо чиновник якісно виконував свою роботу й установа це визнавала, він міг отримати пільгове матеріальне утримання, наприклад, у випадку хвороби. Так, вчитель 2-го класу Глухівського повітового

училища губернський секретар М. Колмаков через посередництво почесного наглядача просив на час його хвороби зберегти йому виплату жалування, оскільки «по причине семейственной... жизни и продолжающейся столь уже давно во всем дороговизны, недостаточного состояния и не имею к улучшению оною других способов, кроме учительского жалования. К поправлению же моего здоровья, нужна немалозначущая издержка денег». При цьому і сам почесний наглядач цього училища, і директор навчальних закладів Чернігівської губернії характеризували М. Колмакова як порядного і сумлінного службовця [6, 9–10зв, 12–12зв].

Щодо грошової винагороди за службу по виборам (на деякі посади службовці обиралися, а не призначалися), то довгий час її практично не існувало. Згодом встановлювалося правило, що предводителі дворянства як чиновники для управління справами дворянських громад виконували свої обов'язки безкоштовно (всі вони були можливими поміщиками), а ті виборні чиновники, які завідували різними частинами місцевого управління, отримували жалування. Так, у Полтавській губернії для цього з податного населення стягувався спеціально визначений податок: з 1802 р. – по 1,5 коп. з душі, а до 1818 р. він зріс до 5 коп. Але цих коштів, як правило, не вистачало. У перші роки XIX ст. 31 чиновник судового відомства Полтавської губернії не отримував жалування за декілька років (при цьому лише 6 з них скаржилися на це, просячи повернути гроші). Розглядаючи цю проблему, дворянське зібрання вирішило за цих чиновників, що кожен з них «имея состояние, не заботясь о жалованьи, искало только доверия дворянства, чтобы быть избранным и служа, довольствоваться получением высочайше установленных наград» (і це при тому, що чинами й орденами нагороджували таких чиновників також вкрай рідко) [16, 92].

Хоча губернські та повітові предводителі дворянства багатьох губерній з початку XIX ст. служили безкоштовно, але питання про призначення їм жалування час від часу піднімалося. Наприклад, у 1838 р. роменське та прилуцьке дворянство Полтавської губернії клопотало перед урядом про призначення своїм предводителям жалування і пенсії за рахунок держави. Одного разу дворянство навіть висловилося, що жалування губернського предводителя (маршала) повинно бути таким же, як і у губернатора, а у повітових – як у віце-губернатора (у такому разі знадобилася б сума у 19800 руб. на рік). Але всі ці спроби були безуспішними [16, 96–97].

12 лютого 1829 р. Харківське губернське дворянське зібрання вирішило призначити для усіх предводителів дворянства у губернії жалування: губернському – 1000 руб. на рік, повітовим – по 450 руб. Для цього було вирішено области додатковою повинністю (податком) кожному ревізьку душу (по 3 коп. з душі). Але все ж ці спроби не вдалося втілити у життя і всі предводителі служили безкоштовно [10, 101–102]. Деякі дворянські зібрання намагалися обійти цю заборону, сплачуючи своїм обранцям певні кошти завуальовані під відшкодування витрат на роз'їзди, на утримання канцелярій тощо. Наприклад, у Полтавській губернії предводителям сплачувалися т.зв. столові гроші [11, 40].

Час від часу уряд все ж заохочував виборних чиновників. Частіше це робилося, звичайно, по відношенню до осіб, обраних до дворянських станових органів управління. В українських губерніях такі нагородження також мали місце. Частіше згадки про них зустрічаються у другій чверті XIX ст. Зокрема серія таких нагороджень відбулася у 1844 – 1845 рр. по Київській, Подільській та Волинській губерніях [22].

Щодо чиновників, яких обирали з числа купців і міщан, то питання їхнього статусу обговорювалося ще у процесі підготовки губернської реформи 1775 р. Новгородський

губернатор Я. Сіверс пропонував дати усім виборним представникам від міщан чини та казенне жалування. Він також пропонував надати їм низку пільг: право носити шпагу, перші місця на зібраннях, звільнення будинків від постою тощо [15, 476–477]. Подібні вимоги мали місце і в багатьох наказах для Уложеної комісії. Деякі з них згодом були втілені у життя.

Взагалі грошові заохочення були найбільш розповсюдженим видом стимулювання цивільних службовців, особливо у першій половині XIX ст., коли більш престижні нагороди отримати стало набагато важче, а економічна ситуація в державі погіршилася. Більшість цих виплат фактично відігравали роль заохочення. Державна служба, особливо у провінціях, не була популярною. Дворянство мріяло зробити собі кар'єру у столицях або хоча б обійняти високі посади в державних установах губернського рівня. Зазначені ж надбавки до жалування, відрядні кошти, а згодом право на пенсію повинні були привернути до державних установ першої інстанції (міського чи повітового рівнів) увагу хоча б незалежного дворянства.

По відношенню до чиновників застосовувалася також ціла низка інших заохочень. Найбільш бажаними нагородами по службі були згадувані вище пожалування земель, виплати допомог, медалі, знаки, подарунки тощо. У 1798 р. один чиновник Новоросійської губернії, перебуваючи у чині колезького радника, «за ревность к службе, верность и усердие пожалован в Белоруской губернии деревнями» (на той час це вже була вкрай рідкісна нагорода) [3]. У першій половині XIX ст. земельне пожалування як вид нагороди втрачає своє значення (існувало лише як заохочення за особливі державні заслуги і застосовувалося вкрай рідко). Хоча поодинокі випадки таких пожалувань траплялися. Щоправда маєтки надавалися тепер в оренду, а не довічно. Так, статський радник Болшин отримав маєток у с.Мухоміди на Київщині терміном на 12 років [23].

Якщо говорити про попередні часи, то по відношенню до чиновників-українців, які походили з козацької старшини, у другій половині XVIII ст. практика нагородження їх земельними пожалуваннями застосовувалася ймовірно частіше, ніж до чиновників не українського походження (виключення тут становлять вищі сановники й особи, наближені до монарха). На нашу думку, це був також один з засобів інкорпорації українських земель і населення до складу Російської імперії. До речі, цей засіб став застосовуватися тут ще з першої половини XVIII ст. Пояснити це можна наступним чином. Російський уряд «жалував» козацьку старшину ранговими землями, які були тимчасово у володінні козаків – на період служби. Тепер же старшина отримувала ці землі у довічне володіння, що привертало її на бік російського уряду. Все це звужувало можливості козацької вищої адміністрації (яка теж ці землі отримувала) використовувати до своїх службовців земельні заохочення, а в останніх зникав стимул служити цій адміністрації. Таким чином, поглиблювався розкол у середині українського суспільства. Козацька старшина ще більше збагачувалася, рядове населення (у першу чергу прості козаки й селянство) бідніло і посилювалася його залежність від заможної частини населення. Тобто українське суспільство починало трансформуватися і наближатися до російської соціальної схеми.

Окремим видом службового стимулювання були різноманітні подарунки. У різні часи цей вид заохочення застосовувався урядом неоднаково. Причому подарунками могли нагороджуватися чиновники як від імені уряду чи особисто монарха, так і від місцевого суспільства (дворянства, міщан тощо). За часів Олександра I вручення посадовцям подарунків було більш реальним, ніж у наступні часи. Князь Куракін,

придбавши у Полтаві за 8 тис. руб. будинок для виховання там дітей незаможних дворян, заслужив цим визнання місцевого дворянства, яке подарувало князю золоту табакерку з діамантами, що коштувала... 30 тис. руб. [16, 130].

У XIX ст. держава вже почала слідкувати за тим, щоб чиновництво нагороджувалося лише нею. Прийняття подарунків посадовцями суворо заборонялося. Дослідник І. Павловський наводить два приклади, коли полтавське дворянство бажало відзначити подарунками деяких чиновників. Перший випадок стався у 1847 р., коли дворяни Прилуцького повіту Полтавської губернії побажали піднести срібну вазу Д. С. Горленку, який обіймав посаду прилуцького предводителя протягом 1829 – 1844 рр. Але вручити цей подарунок не можна було без згоди дворянського зібрання (згода повинна бути висловлена одногослою або не менш, ніж 2/3 голосів), члени якого й не підтримали побажання прилуцьких дворян (150 голосів проти 88). А оскільки вазу придбали на підписні кошти, то зібрання постановило їх повернути підписникам. Інший випадок стався приблизно у той же час. Кобеляцькі дворяни також побажали подарувати вазу П. О. Потоцькому, який довго обіймав у цьому повіті різні посади, у тому числі повітового судді. Губернський предводитель дворянства не дозволив цього зробити, пославшись на заборону підносити «начальствующим лицам подарка» [16, 99]. В епоху Миколи I навіть для вручення привітальної адреси потрібен був спеціальний дозвіл дворянського зібрання.

Але існували й інші подарунки. Їхня цінність була різною, залежно від того, кому вони призналися. Нагородження ними відбувалося безпосередньо від імені держави (імператора, членів його родини, губернатора тощо). Цінними подарунками нагороджувалися, як правило, чиновники, які обіймали високі посади у системі державного управління, причому і губернського, і повітового також. Такі службовці могли отримати золоті персні, годинники, табакерки, прикрашені коштовним камінням чи імператорськими вензелями, мініатюрні портрети імператора (такий подарунок вважався дуже престижним, оскільки розцінювався як знак уваги самого монарха) та інші цінні речі. Цивільним чиновникам нижчих рангів дарували також годинники, персні, табакерки, але виконані простіше і без прикрашення коштовностями. Ці чиновники нагороджувалися т.зв. «обыкновенными подарками». Відомо, що у середині XIX ст. нагородження подарунками, наприклад, педагогів здійснювалися за рахунок т.зв. штатних коштів (із залишків) навчальних закладів або із залишків коштів, виділених на утримання пансіонерів [25, 183–184]. Залежно від роду діяльності службовець міг отримати у подарунок книги чи інструменти, що могли допомогти йому виконувати службові функції.

Спектр подарунків був досить широким і повний їх перелік визначити вкрай важко. Навіть, коли рішення про такі заохочення публікувалися в офіційних друкованих засобах (журналах міністерств внутрішніх справ, юстиції, народної освіти тощо), у текстах частіше вказувалося лише щось на зразок «награжден подарком» або «представлен к награждению подарком». Дещо більше світла на дане питання проливають формулярні списки чиновників, де, як правило, чітко вказувалося, яким саме подарунком і за що була нагороджена особа.

Висновки. Таким чином видів службових заохочень, які держава застосовувала до чиновництва було створено досить багато. Усі вони були покликані зміцнювати бюрократичну систему Російської імперії, робити з кожного службовця слухняного виконавця монаршої волі. Але система нагород і заохочень в імперії з'явилася не миттєво, а еволюціонувала тривалий час. Суттєві зміни у ній відбулися саме

протягом досліджуваного нами періоду – у кінці XVIII – першій половині XIX ст. Після адміністративних реформ, ініційованих Катериною II, бюрократичний апарат Російської імперії почав швидко розростатися, його функції ускладнювалися. До того ж бюрократична система була уніфікована за єдиним зразком в усіх регіонах багатонаціональної держави. Аби забезпечити чисельні державні установи необхідною кількістю чиновників імперський уряд використовував різноманітні методи заохочення за службу.

З початку XIX ст. уряд з одного боку ускладнює можливість отримати чини, ордени і зовсім відміняє пожалування землями та кріпаками, але з іншого – більш широко використовуються нагородження саме матеріальні. Це певним чином пов'язано зі швидким розростанням бюрократичного апарату та входженням до нього все більшої кількості представників непривілейованих верств населення. Такі зміни були характерними для всіх регіонів Російської імперії і у т.ч. для українських губерній. Фактично протягом першої половини XIX ст. нагороди та заохочення, які уряд застосовував по відношенню до чиновників цивільної служби, були остаточно систематизовані – з'явився певний їх набір та умови, за яких вони надавалися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Александров М. С. (Ольминский М.). Государство, бюрократия и абсолютизм в истории России / М. С. Ольминский. – М. : Книгоиздательство «Коммунист», 1919. – 248 с.
2. Градовский А. Д. Существо государственных должностей и учение о службе гражданской / А. Д. Градовский // Собрание сочинений А. Д. Градовского. – Т. 8. Начала русского государственного права. – Часть II. Органы управления. – СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1903. – С. 1–185.
3. Групові формулярні списки чиновництва Новоросійської губернії за 1798 рік / [упорядник Панкєєв О. С.]. – Запоріжжя, 2011. – 125 с.
4. Дегтярьов С. І. Заохочення у системі цивільної державної служби / С. І. Дегтярьов // Дегтярьов С. І. Цивільне чиновництво України у кінці XVIII – першій половині XIX ст. : монографія. – Суми : ТОВ «Друкарський дім «Папірус». – 472 с.
5. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО), ф. 266, оп. 1, спр. 35, 48 арк.
6. ДАХО, ф. 667, оп. 283, спр. 153, 61 арк.
7. ДАХО, ф. 667, оп. 285, спр. 20, 46 арк.
8. Ерощкин Н. П. Крепостническое самодержавие и его политические институты : (Первая половина XIX века) / Н. П. Ерощкин. – М. : «Мысль», 1981. – 252 с.
9. Зайончковский П. А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. / П. А. Зайончковский. – М. : «Мысль», 1978. – 288 с.
10. Илляшевич Л. В. Краткий очерк истории Харьковского дворянства / Л. В. Илляшевич. – Харьков : Типография М. Зильберберга, 1885. – 168+36 с.
11. Корелин А. П. Институт предводителей дворянства. О социальном и политическом положении дворян / А. П. Корелин // История СССР. – №3. – 1978. – С. 31–48.
12. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре : Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века) / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПб, 1996. – 399 с.
13. Морозова В. В. Правовой и социальный статус учителей дореволюционной России : дисс. ... канд. юрид. Наук : 12.00.01 / В. В. Морозова. – Нижний Новгород, 2007. – 277 с.
14. Общий циркуляр по Министерству Внутренних Дел о награждении, определении и увольнении должностных лиц, в Октябре и Ноябре 1839 г. // Журнал Министерства Внутренних Дел. – Ч. XXXIV. – 1839. – Распоряжения. – С. СXX–СXXX.
15. Павлова-Сильванская М. П. Социальная сущность областной реформы Екатерины II / М. П. Павлова-Сильванская // Абсолютизм в России (XVII – XVIII вв.). Сборник статей к семидесятилетию со дня рождения и сорокапятилетию научной и педагогической деятельности Б. Б. Кафенгауза. – М. : Издательство «Наука», 1964. – С. 460–491.

16. Павловский И. Фр. К истории полтавского дворянства 1802 – 1902 г. Очерки по архивным данным / И. Фр. Павловский. – Выпуск первый. – Полтава : Электрич. типо-литогр. Торгового Дома И. Фришберг и С. Зорохович, 1906. – 277+XLI с.

17. Писарькова Л. Ф. Российский чиновник на службе в конце XVIII – первой половине XIX века / Л. Ф. Писарькова // Человек. – 1995. – №4. – С. 147–158.

18. Сборник Императорского русского исторического общества. – Т. 74. Журналы Комитета учрежденного высочайшим рескриптом 6 Декабря 1826 года. – СПб. : В Государственной Типографии, 1891. – 502 с.

19. Сборник Императорского русского исторического общества. – Т. 90. Бумаги Комитета учрежденного высочайшим рескриптом 6 Декабря 1826 года. – СПб. : В Государственной Типографии, 1894. – 621+6 с.

20. Троицкий С. М. Русский абсолютизм и дворянство в XVIII в. Формирование бюрократии / С. М. Троицкий. – М. : Издательство «Наука», 1974. – 396 с.

21. Центральний державний історичний архів України у м. Київ (далі – ЦДАУК), ф. 193, оп. 5, спр. 525, 29 арк.

22. ЦДАУК, ф. 442, оп. 1, спр. 5783, 97 арк.

23. ЦДАУК, ф. 533, оп. 1, спр. 1624, 6 арк.

24. ЦДАУК, ф. 1336, оп. 4, спр. 1413, 83 арк.

25. Циркулярное предложение Окружным Начальником по поводу вопроса о порядке назначения подарков Училищным Чиновникам на счет экономических сумм Пенсионов // Журнал Министерства Народного Просвещения. – Ч. LXXVIII. – СПб. : В Типографии Императорской Академии Наук, 1853. – Отд. I. – С. 183–184.

26. Шепелев Л. Е. Чиновный мир России : XVIII – начало XX в. / Л. Е. Шепелев. – СПб. : «Искусство-СПБ», 1999. – 479 с.

REFERENCES

1. Aleksandrov M. S. (Olminskiy M.). Gosudarstvo, byurokratiya i absolyutizm v istorii Rossii / M. Olminskiy. – M. : Knigoizdatelstvo «Kommunist», 1919. – 248 s.

2. Gradovskiy A. D. Sushchestvo gosudarstvennykh dolzhnostey i uchenie o sluzhbe grazhdanskoj / A. D. Gradovskiy // Sobranie sochineniy A.D. Gradovskogo. – T. 8. Nachala russkogo gosudarstvennogo prava. – Chast II. Organy upravleniya. – SPb. : Tipografiya M.M. Stasyulevicha, 1903. – S. 1–185.

3. Hrupovi formulirani spysky chynovnytstva Novorosiiskoi hubernii za 1798 rik / Uporiadnyk Pankiev O.S. – Zaporizhzhia, 2011. – 125 s.

4. Dehtiarov S. I. Zaokhochennia u systemi tsyvilnoi derzhavnoi sluzhby // Dehtiarov S.I. Tsyvilne chynovnytstvo Ukrainy u kintsi XVIII – pershii polovyni XIX st. : monohrafiya. – Sumy: TOV «Drukar-skyi dim «Papyrus». – 472 s.

5. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti (dali – DAKhO), f. 266, op. 1, spr. 35, 48 ark.

6. DAKhO, f.667, op. 283, spr.153, 61 ark.

7. DAKhO, f.667, op. 285, spr.20, 46 ark.

8. Yeroshkin N. P. Krepostnicheskoe samoderzhavie i ego politicheskie instituty: (Pervaya polovina XIX veka) / N.P. Yeroshkin. – M. : «Mysl», 1981. – 252 s.

9. Zayonchkovskiy P. A. Pravitelstvennyy apparat samoderzhavnoy Rossii v XIX v. / P. A. Zayonchkovskiy. – M. : «Mysl», 1978. – 288 s.

10. Ilyashevich L.V. Kratkiy ocherk istorii Kharkovskogo dvoryanstva / L. V. Ilyashevich. – Khar-kov : Tipografiya M. Zilberberga, 1885. – 168+36 s.

11. Korelin A.P. Institut predvoditeley dvoryanstva. O sotsialnom i politicheskom polozhenii dvo-ryan / A. P. Korelin // Istoriya SSSR. – № 3. – 1978. – S. 31–48.

12. Lotman Yu.M. Besedy o russkoy kulture : Byt i traditsii russkogo dvoryanstva (XVIII – nachalo XIX veka) / Yu. M. Lotman. – SPb. : Iskusstvo-SPb, 1996. – 399 s.

13. Morozova V. V. Pravovoy i sotsialnyy status uchiteley dorevolutsionnoy Rossii : diss. ...kand. yurid. nauk: 12.00.01 / V.V. Morozova. – Nizhniy Novgorod, 2007. – 277 s.

14. Obshchiiy tsirkulyar po Ministerstvu Vnutrennikh Del o nagrazhdenii, opredelenii i uvolnenii dolzhnostnykh lits, v Oktyabre i Noyabre 1839 g. // Zhurnal Ministerstva Vnutrennikh Del. – ch. XXXIV. – 1839. – Rasporozheniya. – S. CXX-CXXX.

15. Pavlova-Silvanskaya M.P. Sotsialnaya sushchnost oblastnoy reformy Yekateriny II / M. P. Pavlova-Silvanskaya // Absolyutizm v Rossii (XVII-XVIII vv.). Sbornik statey k semidesyatiletiyu so dnya rozhdeniya i sorokapatiletiyu nauchnoy i pedagogicheskoy deyatelnosti B.B.Kafengauza. – M. : Izdatelstvo «Nauka», 1964. – S. 460–491.

16. Pavlovskiy I. Fr. K istorii poltavskogo dvoryanstva 1802 – 1902 g. Ocherki po arkhivnym dannym / I. Fr. Pavlovskiy. – Vypusk pervyy. – Poltava : Elektrich. tipo-litogr. Torgovogo Doma I. Frishberg i S. Zorokhovich, 1906. – 277+XLI s.

17. Pisarkova L. F. Rossiyskiy chinovnik na sluzhbe v kontse XVIII – pervoy polovine XIX veka / L. F. Pisarkova // Chelovek. – 1995. – №4. – S. 147–158.

18. Sbornik Imperatorskogo russkogo istoricheskogo obshchestva. – T. 74. Zhurnaly Komiteta uchrezhdennoyo vysochayshim reskriptom 6 Dekabrya 1826 goda. – SPb. : V Gosudarstvennoy Tipografii, 1891. – 502 s.

19. Sbornik Imperatorskogo russkogo istoricheskogo obshchestva. – T. 90. Bumagi Komiteta uchrezhdennoyo vysochayshim reskriptom 6 Dekabrya 1826 goda. – SPb. : V Gosudarstvennoy Tipografii, 1894. – 621+6 s.

20. Troitskiy S. M. Russkiy absolyutizm i dvoryanstvo v XVIII v. Formirovanie byurokratii / S. M. Troitskiy. – M. : Izdatelstvo «Nauka», 1974. – 396 s.

21. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyiv (dali – TsDIAUK), f. 193, op. 5, spr. 525, 29 ark.

22. TsDIAUK, f. 442, op. 1, spr. 5783, 97 ark.

23. TsDIAUK, f. 533, op. 1, spr. 1624, 6 ark.

24. TsDIAUK, f. 1336, op. 4, spr. 1413, 83 ark.

25. Tsirkulyarnoe predlozhenie Okruzhnym Nachalnikom po povodu voprosa o poryadke naznacheniya podarkov Uchilishchnym Chinovnikom na schet ekonomicheskikh summ Pansionov // Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya. – Ch.LXXVIII. – SPb. : V Tipografii Imperatorskoy Akademii Nauk, 1853. – Otd. I. – S. 183–184.

26. Shepelev L.Ye. Chinovnyy mir Rossii : XVIII – nachalo XX v. / L. Ye. Shepelev. – SPb. : «Iskusstvo-SPB», 1999. – 479 s.

Статтю подано до редакції 02.03.2016 р.